

TINJAUAN AWAL SUBDIALEK MELAYU SARAWAK BERDASARKAN CIRI FONOLOGI DAN KATA LEKSIKAL

(A Preliminary Study of the Subdialects of Sarawak Malay based on Phonological Features and Lexical Words)

Norazuna Norahim*
nazuna@unimas.my

Salbia Hassan
hsalbia@unimas.my

Dayang Nurlisa Abang Zainal Abidin
azadnurlisa@unimas.my

Fakulti Bahasa dan Komunikasi, Universiti Malaysia Sarawak.

Pengarang Koresponden: *

Rujukan artikel ini (*To cite this article*): Norazuna Norahim, Salbia Hassan & Dayang Nurlisa Abang Zainal Abidin. (2022). Tinjauan awal subdialek Melayu Sarawak berdasarkan ciri fonologi dan kata leksikal. *Jurnal Bahasa*, 22(2), 273–298. [https://doi.org/10.37052/jb22\(2\)no5](https://doi.org/10.37052/jb22(2)no5)

Peroleh: <i>Received:</i>	25/8/2022	Semakan: <i>Revised</i>	9/9/2022	Terima: <i>Accepted:</i>	22/9/2022	Terbit dalam talian: <i>Published online:</i>	31/10/2022
------------------------------	-----------	----------------------------	----------	-----------------------------	-----------	--	------------

Abstrak

Makalah ini merupakan tinjauan awal perbandingan ciri umum dan khusus fonologi subdialek Melayu yang dituturkan di Sarawak (SDMS). Perbandingan ini terhad kepada fonologi asas yang merangkumi inventori fonem serta lingkungan kehadirannya dalam kata, diftong, rangkap vokal dan rangkap konsonan. Tinjauan ini penting sebagai landasan kepada penelitian seterusnya yang berusaha melakukan pemetaan subdialek Melayu di Sarawak. Tanpa penelitian fundamental tentang fonologi, leksikal dan nahu subdialek ini sudah tentu sukar untuk kita menyelusuri perkembangan subdialek Melayu di Sarawak. Data kajian dikumpulkan oleh penulis makalah ini dan daripada kajian lepas oleh penulis lain. Subdialek yang dibandingkan ialah subdialek Kuching, Tambirat, Kabong dan Debak yang juga mewakili empat kawasan petempatan asal orang Melayu. Kajian

ini mengenal pasti dua kelompok utama SDMS, iaitu kelompok subdialek Kuching (SDM Kuching) dan kelompok subdialek Melayu persisiran (SDM Persisiran). Kelompok SDM Kuching dituturkan di perkampungan Melayu di Bahagian Kuching, sekitar lembangan Sg. Sarawak, Sematan, Santubong dan Bako. SDM Persisiran pula dituturkan di kawasan Kalaka-Saribas di Bahagian Sri Aman dan Betong, dan di Bahagian Samarahan di lembangan Btg. Sadong dan kawasan sekitarnya, iaitu Asajaya, Simunjan dan Sebuyau. SDM Persisiran kelihatan lebih tinggi kerencaman fonologinya daripada kelompok SDM Kuching, dan berkongsi beberapa ciri khusus fonologi seperti sistem 8-vokal, pengguguran γ di akhir kata serta kepelbagaian diftong, dan pada masa yang sama, turut mempamerkan perbezaan fonologi seperti penjelmaan /-a/ kepada /-ə/ atau /-o/, atau pengekaln /-a/ di akhir kata.

Kata kunci: Subdialek Melayu, perbandingan fonologi, pengelompokan dialek, Borneo, geolinguistik, pemetaan dialek

Abstract

This article is a preliminary comparison of the phonological features of the subdialects of Sarawak Malay. The comparison covers basic phonological features that include phonemes inventory and their distribution in words, diphthongs, and vowel and consonant clusters. The survey is important as the basis for future research on the subdialect mapping of Sarawak Malay. Without the fundamental description of each subdialect in the aspects of phonology, lexical and, to some extent, grammar, it is difficult to research on the development of Malay subdialects in Sarawak. The data for this study were compiled by the present authors and also from the works of past researchers on the subject. The subdialects compared include those of Kuching, Tambirat, Kabong, and Debak, which also represent four focal areas of the Malay population in Sarawak. Two subdialect clusters were identified, namely the subdialect cluster of Kuching and another cluster spoken by the coastal Malays in Western Sarawak. The former group includes varieties in Malay villages in Bahagian Kuching, the surrounding basin of Sg. Sarawak, Sematan, Santubong, and Bako. The latter group includes varieties in the Kalaka-Saribas area in Bahagian Sri Aman and Betong, as well as in Bahagian Samarahan in Btg Sadong and its surrounding areas, namely Asajaya, Simunjan, and Sebuyau. This latter group is more phonologically heterogeneous than the former group, and shares some distinctive phonological features, such as the 8-vowel system, the absence of phoneme /-y/ at word end,

as well as diversity in diphthongs. At the same time, they also display phonological differences, such as the realisation of phoneme /-a/ to /-ə/ or /-o/, or maintenance of /-a/ at word end.

Keywords: Malay subdialects, comparative phonology, dialect grouping, Borneo, geolinguistics, dialect mapping

PENDAHULUAN

Dialek ialah variasi kepada sesuatu bahasa dari segi fonologi, leksikal dan kadangkala memperlihatkan perbezaan dari aspek nahu. Subdialek kepada sesuatu dialek diandaikan mempunyai ciri-ciri yang dikongsi bersama dengan subdialek lain dalam suatu kelompok dialek, pada masa yang sama mempunyai ciri-ciri khusus yang membolehkannya berdiri sendiri sebagai subdialek. Begitu juga dengan hubungan variasi atau ragam kepada subdialek. Seperti hubungan bahasa dan dialek, begitu jugalah hubungan dialek dengan subdialek, boleh berlaku pertindihan ciri antara subdialek-subdialek dalam kelompok dialek. Hubungan antara subdialek ini boleh juga secara langsung atau tidak langsung. Misalnya pertalian secara tidak langsung suatu dialek A dengan C adalah melalui pengkongsi ciri dengan dialek B, yang juga berkongsi ciri dengan kedua-dua dialek A dan C.

Sebelum kita membincangkan dengan lebih lanjut tentang dialek Melayu Sarawak (DMS) perlu dijelaskan secara ringkas kawasan petempatan utama kelompok Melayu di Sarawak. Untuk penjelasan ini, dapatan kajian terkini Asmah dan Norazuna (2020) akan dilaporkan di sini. (Rujuk Bab 3). Kawasan petempatan Melayu di Sarawak adalah seperti yang berikut: Kuching (240,000), Miri (58,000), Samarahan (46,600), Betong (38,500), Asajaya (27,800), Sibul (26,000), Bintulu (21,900), Simunjan (21,800), Saratok (18,900), Sri Aman (16,500), Lawas (13,000), Lundu (12,100), Serian (11,600) dan kawasan-kawasan lain di bawah 10,000 penduduk ialah Bau, Sarikei, Meradong, Daro, Mukah, Tatau, Kapit dan Marudi. Jika diambil kira jumlah penduduk di Sarawak, maka jumlah penutur bahasa Melayu di Sarawak boleh mencecah jutaan memandangkan bahasa Melayu difahami oleh hampir semua penduduk di Sarawak. Bahasa Melayu merupakan bahasa kedua bagi kebanyakan komuniti di Sarawak.

Berdasarkan kawasan pentadbiran, tumpuan petempatan Melayu yang paling padat ialah di Bahagian Kuching dengan jumlah penduduk seramai 240,000 atau 31% daripada keseluruhan jumlah penduduk etnik Melayu

di Sarawak, iaitu 606,900 dalam tahun 2014 (Statistik Kependudukan Sarawak, 2016). Bahagian Kuching dan Samarahan merupakan pusat tradisi penyebaran bahasa dan budaya Melayu di Sarawak (Asmah & Norazuna, 2020: 91). Istilah “pusat tradisi” ini tidak semestinya merujuk penempatan asal sesuatu kaum. Istilah ini juga boleh merujuk pusat perkembangan dan pembangunan sosiobudaya dan ekonomi sesuatu kaum tersebut. Pusat tradisi ini tidak semestinya lebih padat penduduknya dari kawasan penyebaran bahasa dan budaya yang bukan tradisi. Walaupun jumlah penduduk Melayu juga bertambah di Bahagian-Bahagian lain di Sarawak, kawasan teras geolinguistik¹ Melayu di Sarawak adalah di Bahagian Kuching dan Samarahan.

KAWASAN PENYEBARAN DIALEK MELAYU SARAWAK

Secara sepintas lalu, dapat dikenal pasti dua variasi utama dialek Melayu Sarawak (DMS), iaitu variasi yang dikenali sebagai subdialek Kuching (SDM Kuching) yang dituturkan di kawasan pusat bandar di Sarawak, dan variasi yang dituturkan oleh penduduk yang tinggal di luar kawasan pusat bandar. Label “Dialek Melayu Sarawak” sinonim dengan subdialek Kuching, variasi yang sering didengari di corong radio dan di televisyen di Sarawak. Namun begitu, DMS bukan suatu variasi dialek Melayu yang homogenus. Subdialek Melayu Sarawak yang dituturkan di kawasan pusat bandar boleh dikatakan homogenus jika dibandingkan dengan kawasan luar bandar terutama di petempatan Melayu persisiran² di Bahagian Samarahan, Sri Aman dan Betong. Kemungkinan subdialek dan variasinya di kawasan luar bandar ini mampu bertahan diversitinya kerana faktor geografi, iaitu perkampungan ini sukar diakses dari jalan darat pada masa lampau. Namun begitu, penggolongan subdialek ini tidak semuanya sejajar dengan kawasan pentadbiran di Sarawak. Oleh itu, perbandingan ciri-ciri fonologi dan leksikal boleh memberi gambaran yang lebih jelas tentang hubungan antara subdialek DMS.

SOROTAN KAJIAN

Seperti yang telah dijelaskan di bahagian Pendahuluan, terdapat banyak subdialek bagi dialek Melayu yang dituturkan di Sarawak. Namun begitu, kebanyakannya belum dibuat deskripsi linguistik dengan terperinci dari aspek fonologi, leksikal dan nahu. Setakat ini, hanya penelitian fonologi tentang SDM Kuching sudah banyak diterbitkan (Taha, 1981; Madzhi,

1988; Asmah, 2008; Collins, 1987, 2016; Saidatul Faiqah *et al.*, 2013). Latihan ilmiah Mastura (1979) ialah satu-satunya penerbitan yang terperinci mendeskripsikan sistem fonologi dan morfologi SDM Kuching. Kajian Collins merupakan usaha awal ke arah pemetaan DMS dan beliau membandingkan ciri-ciri fonologi kelompok SDM yang dituturkan di lembangan Sg. Sarawak dengan ragam Btg. Saribas. Tulisan Asmah juga membuat perbandingan ciri-ciri umum dan khusus dialek-dialek Melayu di Malaysia termasuk Sarawak.

Berdasarkan landasan ini, penelitian DMS seterusnya memberi tumpuan pada fonologi SDM Persisiran. Chong (2015) mengkaji hubungan SDM Saratok (Sg. Krian) dengan SDM Saribas dan SDM Rejang. Shahidi *et al.* (2016) pula meneliti hubungan keterikatan antara SDM Sadong dengan dialek-dialek Melayu di Semenanjung dan Salbia (2015) yang mengkaji sistem vokal dialek Melayu Kabong. Satu-satunya tesis Ph.D. yang meneliti SDM Persisiran (SDM kabong) secara terperinci ialah tulisan Salbia (2016). Pada masa kini, keunikan SDM Persisiran juga telah menarik minat beberapa pelajar di universiti meneliti data dalam kelompok ini sebagai pelengkap latihan ilmiah mereka. Antaranya termasuklah Sharifah Katikah (2017) yang mengkaji SDM Debak dan Nur Sayani Shahira (2020) yang mengkaji SDM Tambirat.³ Kedua-dua data ini juga dimanfaatkan dalam kajian ini bagi tujuan perbandingan.

DATA KAJIAN DAN ANALISIS

Makalah ini merupakan tinjauan awal tentang subdialek Melayu yang dituturkan di Sarawak. Tinjauan ini perlu bagi menyediakan landasan untuk kajian susulan khususnya berkenaan dengan pemetaan dialek dan subdialek di Sarawak. Dalam kerja pemetaan dialek dan subdialek, ciri-ciri persamaan yang dikongsi bersama subdialek dan ciri-ciri khusus yang membezakan suatu subdialek atau kelompok subdialek daripada yang lain perlu dikenal pasti terlebih dahulu. Perbandingan ciri boleh dibuat dari segi fonologi, leksikal dan nahu (Asmah, 2008).

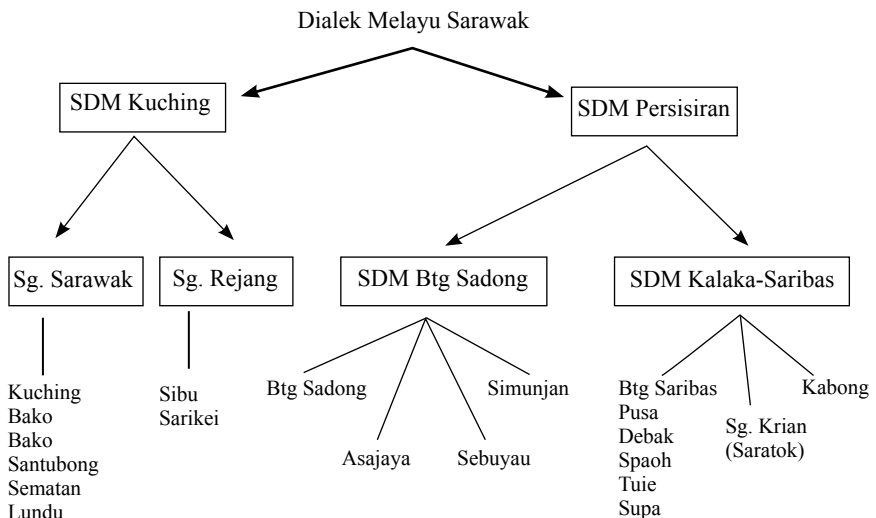
Dalam kajian awal ini, perbandingan hanya berdasarkan beberapa ciri asas fonologi yang digunakan oleh Asmah dalam perbandingan dialek Melayu di Malaysia. Aspek fonologi tersebut merangkumi inventori fonem vokal dan konsonan serta lingkungan kehadiran dalam kata, diftong, rangkap vokal dan rangkap konsonan. Matlamat analisis ini adalah untuk mengenal pasti ciri-ciri umum dan khusus subdialek Melayu yang dituturkan di Sarawak. Perbandingan ini tidak melibatkan proses inovasi

fonologi yang bertujuan untuk melihat pertalian SDM Sarawak dengan induk proto bahasa Melayu.

Data kajian yang menjadi asas perbandingan dikumpulkan daripada empat subdialek Melayu Sarawak, iaitu SDM Kuching, yang mewakili kelompok tersebut; SDM Kabong, Debak dan Tambirat mewakili Subdialek Melayu Persisiran.⁴ Dapatan kajian ini seterusnya dibandingkan dengan dapatan kajian lain tentang DMS. Skop kajian ini tertumpu pada kawasan petempatan asal orang Melayu di Sarawak. Kawasan yang bukan perkampungan asal orang Melayu tidak diteliti meskipun penduduknya juga menuturkan bahasa Melayu. Harus juga dinyatakan di sini bahawa Senarai kata 200 Swadesh tidak mencukupi untuk perbandingan tersebut. Oleh itu, penulis makalah ini turut menyumbang data untuk tujuan ini.

DAPATAN KAJIAN

Secara keseluruhannya, dapat dikenal pasti dua kelompok utama subdialek yang dituturkan di Sarawak, iaitu (i) Subdialek Melayu Kuching (SDM Kuching) yang lazimnya dituturkan oleh komuniti Melayu di kawasan pusat bandar di seluruh pelosok Sarawak, dan (ii) subdialek yang dituturkan

Rajah 1 Pengelompokan awal subdialek Melayu Sarawak berdasarkan ciri fonologi.

oleh komuniti Melayu pesisir (SDM Pesisiran). Petempatan Melayu pesisir ini meliputi dua kawasan utama, iaitu di lembangan Btg. Sadong dan kawasan berhampirannya, iaitu Asajaya, Sebuyau dan Simunjan, serta lembangan Btg. Saribas, Sg. Krian dan Kabong. Subdialek Btg. Saribas, Sg. Krian dan Kabong dikenali juga sebagai kluster dialek Kalaka-Saribas oleh penduduk setempat. Di Btg. Saribas pula, ada beberapa subdialek yang membentuk satu kluster, subdialek Saribas terdiri daripada Pusa, Debak, Spaoh, Tuie dan Supa. Penggolongan ini dirumuskan seperti dalam Rajah 1.

Di luar kawasan petempatan asal komuniti Melayu seperti di Sibu, Sarikei dan Miri, variasi DMS yang dituturkan tidak banyak perbezaan dari segi sebutannya dengan SDM Kuching. Dalam tinjauan awal ini, dari segi fonologinya, SDM Sibu dan dialek Melayu yang dituturkan di Miri terangkum dalam kelompok SDM Kuching.

Sibu dan Sarikei (kawasan Btg. Rajang) didominasi oleh penempatan komuniti Iban. Namun begitu, terdapat beberapa perkampungan Melayu yang telah wujud sebelum kemerdekaan Semenanjung Tanah Melayu. Antara penempatan awal Melayu di Sibu ialah di Kampung Nyabor, Kampung Datu, Kampung Nangka dan Jalan Abang Barieng. Kampung-kampung ini terletak berdekatan dengan pusat bandar Sibu. Oleh itu, subdialek Melayu yang dituturkan di Sibu boleh dikatakan dari segi sebutannya hampir sama dengan aksent SDM Kuching. Perbedaannya hanya pada konsonan /t/ dalam bahasa Melayu standard selari dengan konsonan frikatif velar /ɣ/ dalam SDM Kuching dan frikatif uvular /R/ dalam SDM Sibu (Asmah, 2008:224). Namun begitu, variasi bahasa Melayu yang dituturkan di Sibu berbeza dari segi leksikalnya daripada SDM Kuching.

Kawasan Miri pula merupakan kawasan penempatan asal bagi pelbagai etnik Orang Ulu. Kecekapan berbahasa Melayu kebanyakan penduduk Miri diperoleh melalui persekolahan. Lazimnya, orang Melayu di Miri bertutur dalam aksent SDM Kuching, manakala yang bukan Melayu menuturkannya dalam BM standard. Dalam erti kata yang lain, variasi DMS yang dituturkan belum menampakkan perkembangan ciri-ciri khusus yang boleh dikenal pasti sebagai subdialek Melayu Miri.

Di Lawas dan Limbang pula, dialek Melayu yang dituturkan mirip kepada dialek Melayu Brunei. Penghijrahan penutur Melayu ke penempatan baharu turut membantu penyebaran subdialek DMS ke utara Sarawak misalnya Kpg. Masjid dan Kpg. Pulau, iaitu perkampungan orang Melayu di Baram, Bahagian Miri (Chong, 2009).

Ciri-ciri Umum Dialek Melayu Sarawak

Bahagian ini mengenal pasti ciri-ciri yang dikongsi bersama oleh subdialek-subdialek Melayu Sarawak. Ciri-ciri ini ada juga persamaan dengan bahasa Melayu standard atau dengan dialek Melayu di Semenanjung. Namun begitu, perkara ini tidak akan dibincangkan dalam makalah ini.

Inventori Fonem dan Lingkungan Kehadirannya

Kesemua enam vokal berikut /a, e, ə, i, o, u/ wujud dalam subdialek Melayu Sarawak dan lingkungan kehadirannya pun sama, iaitu boleh hadir di awal, tengah dan akhir kata. Namun begitu, DMS Persisiran turut mempunyai vokal tambahan /ɛ/ dan /ɔ/ dan vokal ini tidak menempati semua lingkungan kehadiran dalam kata.

Kesemua subdialek Melayu Sarawak dalam kajian ini mempunyai 19 konsonan seperti yang berikut: /p, b, t, d, k, g, ʔ, m, n, ŋ, ŋ, s, ʃ, h, ʈ, ɟ, l, w, j /. Dari segi lingkungan kehadiran berdasarkan kategori (misalnya, plosif, nasal, frikatif) juga sama kecuali untuk konsonan /y/, /l/ dan /h/. Kelainan penyebaran konsonan /y/ dan /l/ akan dibincangkan di bawah tajuk ciri-ciri khusus subdialek Melayu Sarawak.

Fonem /h/ hanya hadir di tengah dan akhir kata, namun tidak hadir di awal kata bagi semua subdialek Melayu Sarawak berdasarkan data kajian ini kecuali DMDebak.

Jadual 1 Pengguguran fonem /h/ di awal kata dalam dialek Melayu Sarawak.

Makna	BM standard	DM Sarawak
Hanyut	haput	aput
Hati	hati	ati
Hari	hari	ayi

Seperti yang sudah dinyatakan oleh beberapa pengkaji (Collins, 2016; Shahidi *et al.*, 2016; Asmah, 2008; Madzhi, 1988), bunyi hentian glotal /ʔ/ berdiri sebagai fonem dalam DMS. Jadual 2 menunjukkan contoh pasangan minimal yang membezakan bunyi plosif velar [k] daripada bunyi [ʔ] di akhir kata.

Jadual 2 Pasangan minimal bagi fonem /k/ dan/?/ dalam dialek Melayu Sarawak.

Makna	Transkripsi /k/	Makna	Transkripsi /ʔ/
Nyalak	ɲalaʔ	Nyalar	ɲalak
Lopak	lupaʔ	Lupa	lupak
Ajak	aɟaʔ	Sahaja	aɟak
Kenapa	kənaʔ	Terkena	kənak

Rangkap Vokal

Persamaan ciri fonologi subdialek Melayu Sarawak juga terdapat pada rangkap vokal dan rangkap konsonannya. Ada sekurang-kurangnya 10 jenis rangkap vokal yang wujud dalam semua subdialek dalam kajian ini (Jadual 3). Rangkap /-uə/ hadir hanya dalam SDM Tambirat kerana penjelmaan /-a/ kepada /-ə/ dalam perkataannya, manakala /εa/ dan /εo/ ditemui hanya dalam subdialek Kalaka-Saribas, namun /εo/ tidak produktif. (Rujuk Lampiran 1 untuk contoh rangkap vokal dalam perkataan).

Jadual 3 Perbandingan rangkap vokal dalam subdialek Melayu Sarawak.

Rangkap Vokal	Kuching	Tambirat	Kabong	Debak
ui	✓	✓	✓	✓
ua	✓	✓	✓	✓
oa	✓	✓	✓	✓
uə	-	✓	-	-
ue	✓	✓	✓	✓
uo	-	-	✓	✓
ai	✓	✓	✓	✓
au	✓	✓	✓	✓
ia	✓	✓	✓	✓
iu	✓	✓	✓	✓
io	✓	✓	✓	✓
eo	✓	✓	✓	✓
εa	-	-	✓	✓
εo	-	-	✓	-

Rangkap Konsonan

Kesemua subdialek Melayu Sarawak dalam kajian ini mempunyai rangkap konsonan yang berikut: mp, mb, nt, nd, nk, ŋg, nŋ, ndʒ, ns, dan ŋs. Kesemua rangkap vokal ini produktif dalam subdialek-subdialek ini. Rangkap /-nk-/ ditemui dalam SDM Debak seperti dalam perkataan “nankak” bermaksud “buah nangka”, walau bagaimanapun rangkap ini tidak produktif.

Jadual 4 Perbandingan rangkap konsonan dalam subdialek Melayu Sarawak.

Rangkap konsonan	Kuching	Tambirat	Kabong	Debak
mp	✓	✓	✓	✓
mb	✓	✓	✓	✓
nt	✓	✓	✓	✓
nd	✓	✓	✓	✓
ŋk	✓	✓	✓	✓
ŋg	✓	✓	✓	✓
nŋ	✓	✓	✓	✓
ndʒ	✓	✓	✓	✓
ns	✓	✓	✓	✓
ŋs	✓	✓	✓	✓

Diftong

Diftong dalam SDM Kuching hanya ada satu berbanding SDM Pesisiran yang mempunyai sekurang-kurangnya tiga. Malah, diftong dalam SDM Pesisiran sangat produktif, maka diftong boleh dikatakan ciri khusus kelompok subdialek ini. Seperkara lagi, diftong /-aw/ dan /-aj/ di akhir kata dalam BM standard digantikan dengan fonem /-o/ dan /-e/ dalam DMS.

Jadual 5 Proses pemonoftongan dalam dialek Melayu Sarawak.

Makna	BM Standard	DM Sarawak
Pantai	pantaj	pante
Pulau	pulo	pulo
Surau	suyo	suyo

Salah satu lagi ciri umum DMS yang harus dinyatakan juga di sini meskipun hal ini sudah termasuk dalam aspek morfonemik, iaitu proses asimilasi homorganik nasal (Jadual 6).

Jadual 6 Proses asimilasi homorganik nasal dalam dialek Melayu Sarawak.

Makna	Kata Akar	Kata Terbitan	Penggantian
Sakit	sakit	ɲakit	s -> ɲ
Cium	ʃiʊm	ɲiʊm	ʃ -> ɲ
Jahit	dʒait	ɲait	dʒ -> ɲ
Potong	kerat	ŋəʔat	k -> ŋ
Gigit	gigit	ŋigit	g -> ŋ
Alih	aleh	ŋaleh	ŋ ditambah pada kata akar bermula dengan vokal
Pukul	paluk	maluk	p -> m
Belah	bəlah	məlah	b->m
Tekan	tekan	nəkan	t -> n
Panjat	dəkik	nəkik	d -> n

Perbandingan Ciri Khusus Kelompok SDM Kuching dengan Kelompok SDM Persisiran

Sistem Vokal dan Lingkungan Kehadirannya

Kelompok SDM Kuching mempunyai sistem enam fonem vokal (i, e, ə, a, u, o), manakala kelompok SDM Persisiran (Kabong, Debak, Tambirat) sistem 8 vokal (i, e, ε, ə, a, u, o, ɔ). Semua vokal dalam SDM Kuching hadir di kesemua kedudukan dalam kata kecuali /ə/. Beban tugas vokal dalam SDM Persisiran pula berbeza. Dalam SDM kabong, /ə/ dan /ɔ/ tidak hadir dalam posisi sebelum kesenyapan. Dalam SDM Debak, hanya fonem /ɔ/ tidak mempunyai beban tugas penuh. Fonem /ɔ/ tidak hadir di awal kata. Dalam SDM Tambirat, iaitu vokal /a, i, o, u/ mempunyai beban tugas penuh. Vokal /ε, ə, ɔ/ pula tidak hadir di awal kata, dan /e/ tidak hadir di akhir kata.

Ciri kedua yang membezakan kedua-dua kelompok subdialek ini ialah penjelmaan /-a/ di akhir kata dalam SDM Kuching digantikan dengan /-o/ atau /-ə/ atau dikekalkan /-a/ dalam kelompok SDM Persisiran.

Jadual 7 Penjelmaan vokal /-a/ dalam SDM Kuching kepada /-o/ SDM Kabong.

Makna	Kuching	Kabong
Tuala	tuala	tolo
Bunga	buṅa	buṅo
Gila	gila	gilo

Jadual 8 Penjelmaan vokal /-a/ dalam SDM Kuching kepada /-o/ SDM Debak.

Makna	Kuching	Debak
Bersila	sila	sejlo
Mangga	maṅga	kepo
Melihat	məlihat	ninjo

Jadual 9 Penjelmaan vokal /-a/ dalam SDM Kuching kepada /-ə/ dalam SDM Tambirat.

Makna	Kuching	Tambirat
Semua	səmuə	səmu ^{wə}
Mata	mata	matə
Siapa	siapa	si ^ə apə

Diftong

SDM Kuching dan SDM Tambirat hanya ada satu diftong, iaitu /oj/ seperti dalam perkataan [paloj] “bodoh”; [kusoj] “sejenis kuih”. Walaupun wujud perkataan yang mengandungi diftong /-ej/ seperti dalam perkataan [ginej] “macam mana” dan [sinej] “di mana”, namun tidak produktif. Sebaliknya, dalam SDM Pesisiran jumlah diftong sekurang-kurangnya ada tiga, dan ada yang sangat produktif. Oleh itu, diftong boleh dianggap sebagai ciri khusus yang membezakan kelompok ini daripada kelompok SDM Kuching. Diftong dalam SDM Pesisiran adalah seperti dalam Jadual 10.

Jadual 10 dan Jadual 11 menunjukkan beberapa contoh diftong yang terdapat dalam SDM Kabong dan SDM Debak. Dalam kedua-dua

Jadual 10 Diftong dalam subdialek Melayu Kabong.

Makna	Kabong	Diftong
Bodoh Sangat Bola	paloj səboj boj	oj
Dulu Begitu Sejenis minyak “ketio”	gijo pijo tijo	jo
Kacang dal Menipu Paksa	daj nakaj məɟaj	aj

Jadual 11 Diftong dalam subdialek Melayu Debak.

Makna	Debak	Diftong
Botol Mata terjojol Singkatan “betul”	botoj ʃədoj toj	oj
Menyesal Memaksa Buah masih muda	ɲəsaj məɟaj məkaj	aj
Disingai Membelai Sejenis serangga	saej mulej kaej	ej

subdialek ini, diftong /aj/ paling produktif kerana pengaruh daripada kosa kata yang sama dalam BM standard akan menjadi /aj/ apabila kata diakhiri konsonan /l/, misalnya /təbal / -> /təbaj/, /bəkəl -> /bəkaj/ dan /bantəl/ -> /bantaj/. Diftong /ej/ dalam SDM Debak juga agak produktif. Selebihnya kurang produktif kerana hanya terbatas kepada kata asli dalam subdialek tersebut.

Sistem Konsonan dan Lingkungan Kehadiran

Terdapat beberapa ciri khusus yang membezakan sistem konsonan SDM Kuching daripada kelompok SDM Persisiran. Lingkungan kehadiran setiap fonem konsonan dalam SDM Kuching adalah seperti yang berikut:

Plosif: Plosif tak bersuara /p, t, k, ʔ/ hadir dalam semua lingkungan dalam kata.

Plosif bersuara /d, g/ hanya hadir di awal dan tengah kata dan tidak hadir di akhir kata.

Nasal: Nasal /m, n, ŋ/ hadir dalam semua lingkungan kehadiran dalam kata kecuali /ŋ/ yang hanya hadir di awal dan tengah kata.

Frikatif: Frikatif /s/ dan /y/ hadir di semua lingkungan kehadiran dalam kata. Fonem /h/ hanya hadir di tengah dan akhir kata namun tidak hadir di awal kata.

Afrikat: Afrikat /tʃ, dʒ/ hadir di awal dan tengah kata namun tidak hadir di akhir kata.

Lateral: Lateral /l/ hadir di semua kedudukan dalam kata.

Separuh vokal: Separuh vokal /w/ dan /j/ hanya hadir awal dan tengah kata.

Ciri-ciri khusus fonem konsonan dalam SDM Persisiran berdasarkan lingkungan kehadiran adalah seperti yang berikut:

1. Berbeza dengan SDM Kuching, frikatif velar /-y/ tidak hadir di akhir kata dalam kelompok SDM Persisiran.

Jadual 12 Fonem /-y/ di akhir kata dalam SDM Kuching dan SDM Persisiran.

Makna	Kuching	Persisiran
Tayar	tajay	taja
Tukar	tukay	tuka
Benar	bənay	bəna
Telur	təloy	təlo atau təlua

2. Dalam SDM Persisiran, lateral /-l/ di akhir kata dalam SDM Kuching digantikan dengan bunyi diftong /-aj/ dan /-oj/.

Jadual 13 Fonem /-l/ dalam SDM Kuching digantikan dengan bunyi diftong dalam SDM Persisiran.

Makna	Kuching	Persisiran
Tebal	təbal	təbaj
Sambal	sambal	sambaj
Akal	akal	akaj
Cangkol	ʃanjol	ʃanjokj
Tumpul	tumpul	tumpoj
Bebal	bəbal	bəbaj

Ciri Khusus Subdialek Melayu Debak

Salah satu ciri khusus yang hanya terdapat dalam SDM Debak ialah fonem /h/ hadir dalam semua lingkungan termasuk di awal kata. (Jadual 14). Dalam SDM Sarawak yang lain, /h/ digugurkan di awal kata dan merupakan ciri umum DMS.

Jadual 14 Kedudukan fonem /h/ di awal kata dalam SDM Debak.

Makna	SDM Sarawak yang lain	SDM Debak
Pedas	pədas	hedas
Pecah	pəcah	heʃəh
Tulang atau Pulang	tulaŋ atau pulaŋ	hulaŋ
Tampar	tampay	hampa
Sayur kangkung	kaŋkuŋ	hankuŋ

Dalam SDM Debak ini juga kelihatan rententan konsonan /mb/ di awal kata sangat produktif berbanding SDM Sarawak yang lain.

Jadual 15 Rangkap konsonan /mb/ di awal kata dalam subdialek Melayu Debak.

Makna	SDM Debak
Mengejek	mbasab
Serkap jarang yang tepat	mbəttoi mbuli
Bunyi yang kuat	mbəgub
Menampar	mbepak
Terkejut atau Takut	mbalang
Tersedak	mpusak
Membaca	mbaŋa

Kajian ini turut memanfaatkan data SDM Debak yang diperoleh oleh Sharifah Katikah (2017:13–14). Dalam perbandingan SDM Debak dengan SDM Kuching, beberapa ciri yang dibincangkan dalam tulisan beliau dinyatakan juga di sini. Dalam SDM Debak berlaku penggantian segmen fonem /y/ dalam SDM Kuching kepada fonem /j/ di tengah kata, dan penggantian /g/ dan /l/ kepada /y/ di awal kata.

Jadual 16 Penggantian segmen dalam SDM Debak.

Makna	Kuching	Debak	Penggantian Segmen
Durian	duyian	dujan	y -> j
Periuk	pəyiok	pijok	
Peria	pəyiaʔ	pijaʔ	
Gelas	gəlas	yəlas	g -> y
Lengan	leŋan	yəŋan	l -> y

Jadual 17 menunjukkan contoh perkataan yang mengalami proses perangkapan fonem dalam SDM Debak dengan pengguguran konsonan di akhir kata. Misalnya, /l/ dalam perkataan ketel digugurkan dan digantikan dengan rangkap vokal /-ia/ dalam SDM Debak.

Jadual 17 Proses perangkapan fonem dalam SDM Debak di akhir kata.

Makna	Kuching	Debak
Cerek	ketel	kəti'a
Cawan	ʃaŋkiy	ʃaŋki'a
Tidur	tidoy	tidu'a
Sayur	sajoy	saju'a

Ciri Khusus Subdialek Melayu Tambirat

Berdasarkan penelitian senarai kata 400 SDM Tambirat, dapat dirumuskan ciri fonologinya mirip kepada SDM Kuching, misalnya /l/ di akhir kata dikekalkan seperti dalam perkataan “bakol”, “bantal” dan dikenal pasti hanya ada satu diftong, iaitu /aj/. Namun begitu, pada masa yang sama /-a/ di akhir kata tidak sejajar dengan SDM Kuching, dan digantikan dengan /ə/ seperti dalam perkataan *sija* -> *sijə*, *mata* -> *matə*. Dalam SDM Tambirat juga, berlaku pengguguran /y/ di akhir seperti dalam SDM Kabong dan SDM Debak.

PERBINCANGAN

Asmah (2008) merumuskan tiga subdialek utama dalam penelitian subdialek Melayu yang dituturkan di Sarawak, iaitu: (i) Subdialek di Bahagian Pertama berpusat di Kuching, (ii) Subdialek Saribas di Bahagian Kedua, dan (iii) Subdialek Sibui, di Bahagian Ketiga. Dialek Melayu yang dituturkan di Miri dan Limbang pula lebih dekat dengan Brunei daripada subdialek Kuching (2008:215–216). Rumusan ini menunjukkan dapatan yang agak sama dengan kajian ini, iaitu kewujudan ketiga-tiganya sebagai subdialek Melayu Sarawak.

Berdasarkan tiga ciri umum DMS, kajian Chong (2015) pula mendapati dialek Melayu Sarawak yang dituturkan di Sg. Krian (Seratok) merupakan variasi Melayu Saribas dengan memperlihatkan penjelmaan /-a/ kepada [ɔ], /-l/ kepada [a] atau [-j], dan /-y/ kepada [ə]. Hal ini berlainan daripada fonologi dialek Melayu Rejang yang mengalami pengekaln bunyi /a/ sebagai [-a] dan [l] sebagai [-l]. Dapatan Chong ini mengesahkan andaian awal kajian kami tentang pembahagian subdialek Melayu Sarawak seperti dirumuskan dalam Rajah 1. Subdialek Melayu Rejang yang dituturkan di Sibui, Sarikei dan Kapit boleh dikatakan menuturkan aksyen SDM Kuching dan terangkum dalam kelompok ini. Sg. Krian bersama-sama dengan SDM Kabong dan SDM Debak membentuk kelompok dialek Kalaka-Saribas, dan kelompok ini turut terangkum dalam kelompok SDM Persisiran. Malah, tidak terlalu awal untuk dirumuskan bahawa dalam kelompok SDM Persisiran, fonem /-a/ di akhir kata dalam SDM Kuching (dan BM standard) digantikan sama ada dengan /-o/ dalam SDM Debak dan Kabong atau /-ɔ/ dalam SDM Sg. Krian atau /-ə/ dalam SDM Tambirat dan SDM Sadong. Collins (2016:62) turut menyatakan beliau sependapat dengan Mastura (1979) dalam transkripsi penjelmaan /-a/ kepada [ɔ] dalam SDM Kabong, manakala Madzhi (1972) mentranskripsinya sebagai [-o].

Data SDM Sadong (Bahagian Kota Samarahan) daripada kajian Shahidi *et al.* (2016) pula memperlihatkan penjelmaan /-a/ kepada [-ə] seperti dalam perkataan warna -> warnə; nyawa -> jawə; kaya -> kajə. Subdialek ini turut berkongsi ciri-ciri khusus kelompok SDM Persisiran seperti yang telah dibincangkan. Shahidi turut menyentuh tentang proses peleburan rangkap vokal kepada satu vokal seperti dalam perkataan biasa -> besa; buaja -> bojak; puasa -> posa. Ciri ini boleh dikatakan ciri umum DMS, namun perlu dibuktikan dengan lebih banyak data.

Setelah meneliti data kajian Collins (2016), kami mendapati data SDM Kuching dan SDM Debak tersebut sejajar dengan data kajian kami. Beliau turut menyatakan di Lembangan Sg. Samarahan ada dua perkampungan Melayu yang menuturkan ragam berbeza walaupun jarak di antaranya hanya satu kilometer. Ragam yang dituturkan di Kpg. Muara Tuang lebih dekat kepada SDM Kuching, manakala ragam Kpg. Tanjung Bundong lebih dekat dengan SDM Saribas. Hal ini dapat diperjelas jika diselidiki tempoh lama petempatan Melayu tersebut. Kpg. Tanjung Bundong merupakan penempatan lama di Kota Samarahan. Mungkin sebab itulah ciri-ciri fonologinya lebih mirip kepada kelompok SDM Persisiran. Berbeza dengan Kpg. Muara Tuang yang merupakan perkampungan baharu, dan ada penutur di situ menetap di bandar sebelum ini. Penelitian awal subdialek yang dituturkan di Samarahan menunjukkan wujud tiga variasi penjelmaan /-a/ di akhir kata, iaitu /-a/, /-ə/ dan /-o/.⁵

KESIMPULAN

Rumusannya, subdialek Melayu Sarawak banyak perbezaan bukan hanya dari segi sistem fonologi tetapi juga dari segi leksikal. Perbezaan leksikal ini agak ketara walaupun antara variasi dalam satu kelompok subdialek yang sama. Oleh itu, perlu dijalankan kajian susulan yang meneliti perbezaan leksikal ini dan pengaruh bahasa sekitarnya terhadap subdialek-subdialek ini. Seperti tajuk artikel ini, kajian ini tinjauan awal. Maka, dapatan kajian bukan rumusan yang konklusif. Lebih banyak lagi data diperlukan bagi pengesahan ciri-ciri umum dan khusus subdialek-subdialek Melayu Sarawak.

NOTA

¹ Kawasan teras geolinguistik Melayu bermaksud kawasan pusat atau kawasan teras bagi bahasa Melayu, disebabkan bahasa utama di kawasan berkenaan ialah bahasa Melayu (dengan variasi kawasan masing-masing), dan bukan bahasa lain

- yang digunakan dalam kehidupan sehari-hari serta juga dalam urusan pemerintahan (Asmah, 2015:204).
- 2 “Persisiran” merujuk “daratan di sepanjang tepi laut, tasik, atau sungai”, manakala “pesisiran” bermaksud “kawasan pantai yang datar dan berpasir”. (Dewan Bahasa dan Pustaka, 2017). Dalam kajian ini, Melayu Persisiran merujuk petempatan orang Melayu berdekatan dengan laut atau sungai.
 - 3 Kami ingin merakamkan ucapan terima kasih kepada mereka kerana membenarkan kami menggunakan data kajian mereka.
 - 4 Ketiga-tiga penulis merupakan penutur jati DMS. Data Kuching diperoleh oleh penulis pertama. Data Kabong diperoleh oleh penulis kedua dan data Debak oleh penulis ketiga. Penulis kedua dan ketiga merupakan penutur jati subdialek-subdialek tersebut. Data Tambirat dipetik daripada kajian Nur Sayani Shahira (2020).
 - 5 Penelitian ini berdasarkan tugas berkumpulan pelajar Ijazah Sarjana Muda Linguistik untuk kursus Sosiolinguistik, Semester 1, Sesi 2021/2022 di Unimas. Di Bahagian Kota Samarahan, subkawasan Tambirat dan kampung-kampung berdekatan menuturkan /-ə/; /-o/ didapati di di sekitar kawasan Asajaya dan Kpg. Sadong; /-a/ di sekitar kawasan Kpg. Baru dan Kpg. Muara Tuang.

RUJUKAN

- Asmah Haji Omar (2008). *Susur galur bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar (2015). Kampar dalam geolinguistik dan geobudaya Melayu. *Jurnal Bahasa*. 15(2), hlm. 201–218.
- Asmah Haji Omar & Norazuna Norahim (2020). *Indigenous communities and languages of Sarawak, Malaysia*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Chong Shin (2009). Dialek Melayu di Lembah Baram. *International Journal of the Malay World and Civilisation*, 27(2), 59–71.
- Chong Shin (2015). Dialek Melayu di Lembah Sungai Krian: Variasi Melayu Saribas atau Rejang? *Jurnal Bahasa* 15(1), 63–77.
- Collins, J.T. (1987). *Dialek Melayu Sarawak*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Collins, J.T. (2016). *Dialek Melayu Sarawak*. (Edisi Kedua). Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Dewan Bahasa dan Pustaka (2017). <https://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=pesisiran>
- Madzhi Johari. (1972). *Fonologi Dialek Melayu Kuching, Sarawak (Latihan Ilmiah tidak diterbitkan)*, Universiti Malaya.
- Madzhi Johari (1988). *Fonologi dialek Melayu Kuching (Sarawak)*. Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mastura Ahmad (1979). *Aspek fonologi dan morfologi dialek Melayu Sarawak: Satu kajian preliminari*. Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Mohammed Munawar Azmi (2014). *Deskripsi fonologi dialek Melayu di Lembangan Batang Sadong* [Latihan Ilmiah tidak diterbitkan]. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nur Sayani Shahira Mat Ghani (2020). *Fonologi dialek Melayu Sarawak di Kampung Tambirat, Kota Samarahan* [Latihan Ilmiah tidak diterbitkan]. Universiti Malaysia Sarawak.
- Saidatul Faiqah Samasu & Adi Yasran Abdul Aziz (2013). Inventori fonem konsonan dialek Melayu Kuching, Sarawak. *Jurnal Linguistik*, 17(1), 10–18.
- Salbia Hassan (2015). Sistem vokal dialek Melayu Kabong, Sarawak. *Jurnal Bahasa*, 15(1), 78–112.
- Salbia Hassan (2016). *Kajian fonologi dialek Melayu Kabong* [Tesis Ph.D. tidak diterbitkan]. Universiti Malaya.
- Sharifah Katikah Binti Wan Samsudin (2017). *Perbezaan sistem fonologi antara dialek Melayu Sarawak Saribas dan dialek Melayu Sarawak Kuching* [Latihan Ilmiah tidak diterbitkan]. Universiti Malaysia Sarawak.
- Shahidi A. H., Rahim Aman, Ab. Samad Kechot, & Sharhaniza Othman (2016). Penerokaan bentuk keterikatan Melayu melalui ragam bahasa: Perbandingan fonologi Melayu Sadong Sarawak dengan Melayu Semenanjung. *GEOGRAFIA. Malaysia Journal of Society and Space*. 12(11), 103–122.
- Statistik Kependudukan Negeri Sarawak* (2016,) Jabatan Perangkaan Sarawak.
- Taha Abdul Kadir (1981). Bahasa Melayu dialek Sarawak: Satu pengenalan ringkas. *Dewan Bahasa*, 25(7), 56–71.

LAMPIRAN I

Rangkap vokal dalam subdialek Melayu Kuching

Makna	Transkripsi kata	Rangkap vokal
Cungkil Duit	kuit duit	ui
Perempuan Mual Kacau	əmpuan mual kuar	ua
Seluar Kuat	loay koat	oa
Tiup	tiup	iu
Air Liur Kelapa Tak suiman	lioy pioy biol	io
Biar Macam itu Kanak-kanak Zaman lampau	biay gia nəmiak mənsia	ia
Kueh	kueh	ue
Baik Jahit Pahit	bait ɟait pait	ai
Terpulas Melentuk Terpelecok Periok	peok məleok təpələo? pəyeok	eo

Rangkap vokal dalam subdialek Melayu Tambirat

Makna	Transkripsi kata	Rangkap vokal
Cungkil Duit	kuit duit	ui

Makna	Transkripsi kata	Rangkap vokal
Dua Semua	duə semuə	uə
Ya Nakal	aok gaok	ao
Tiup	tiup	iu
Air Liur Kelapa Tak suiman	lioy ɲioy biol	io
Tinggal, Senyap Situ	diam sia	ia
Siapa Lilin Tiang Ketiak	siapə dian tiaŋ kətiak	ia
Dahi	dai	ai
Tuala	tualə	ua

Rangkap vokal dalam subdialek Melayu Kabong

Makna	Transkripsi kata	Rangkap vokal
Baik Naik	bait nait	ai
duit kuit	duit kuit	ui
Bebuas Hulur	buas sua	ua
Mentua Tua	əntuo tuo	uo
Mengipas Larat	kiap pian	ia

Makna	Transkripsi kata	Rangkap vokal
Selua kuat	loa koat	oa
Belanja Lembik terpapar	ʃea mpea beaʔ-beaʔ	ea
Berwuduk Berpaut	kaut paut	au
Liur Siul	lio siol	io
Sejenis burung	leək	eo

Rangkap vokal subdialek Melayu Debak

Makna	Transkripsi	Rangkap vokal
Bimbang Tidak adil Degil	arai ŋakai əntingai	ai
Keluar, Bertempiaran Luar Acuan	kua lua ʃuan	ua
Belanja Penyapu Budak	ʃia pia biak	ia
Binatang Seluar	koəŋ loa	oa
Belanja Lembik	ʃa mpeaʔ	ea
Menjawab Mabuk	əpaut palau	au

LAMPIRAN II

Rangkap konsonan subdialek Melayu Kabong

Makna	Kabong	Rangkap konsonan
Labuh Tampi	ampoh tampik	mp
Buah nipah Selimut	mbatu kumbu	mb
Terjaga Cacing	ntu ^w i lant ^w oŋ	nt
Pendek Bertukar	pandak sanda	nd
Bunyi bising Berbuka	liŋkap suŋkej	ŋk
Manja Lihat	laŋguoʔ taŋga	ŋg
Nakal Lebam	manʃaj binʃut	ntʃ
Tingkap Miang	pəndʒan landʒi	ndʒ
Cari Lebihkan Bulu kening	anso bansi mansu	ns
Tangsi Langsat	saŋsi laŋsat	ŋs

Rangkap konsonan subdialek Melayu Debak

Makna	Transkripsi kata	Rangkap konsonan
Kurang sopan Mengada-ngada Tidak bermaya	mampah mampok mimpuk	mp
Mengejek Serkap jarang yang tepat Bunyi yang kuat	mbasab mbətoi mbuli mbəgub	mb
Teringin, Terliur Bau hanyir	ntəŋgo lantoh	nt

Makna	Transkripsi kata	Rangkap konsonan
Bertukar Melihat	sanda ndiat	nd
Tangkap Bertembung	hankap panka	nk
Tangga	taŋgak	ŋg
Nakal, Degil Pecut	maŋfaj meʃut	ŋf
Nafsu makan Tangan	mondʒan handʒan	ndʒ
Cari, mencari Sifat suara yang tinggi Tidur	anso, beranso lansaj mansut	ns
Zaman dahulu Menelan Mengukur	nsejo seŋsaj baŋsi	ns ŋs

Rangkap konsonan subdialek Melayu Tambirat

Makna	Transkripsi kata	Rangkap konsonan
Perempuan	əmpuʷan əmpat	mp
Rambut Kambing	ɣambot kambin	mb
Bulut kening	bulu mansu	ns
Lantai Tandok	lantɛ tandɔʔ lantɔŋ	nt
Landak Ubi kayu	landak bandɔŋ	nd
Belangkas	bəkaŋkas	nk
Cangkul Mangkuk Buah Nangka	ʃaŋkɔl maŋkok naŋkak	ŋk
Lihat	naŋga	ŋg

Makna	Transkripsi kata	Rangkap konsonan
Puncak	punʃak	nʃ
Panjang Tingkap	pandʒaŋ pəndʒan	ndʒ
Lutut	pləʔtuʔ	pl